

קונטרס

חיים לאמיתם

על ספר "חיים באמונתם"

מאת הרב נתן סליפקין

מבוא

הספר "חיים באמונתם: האמונה בחז"ל ובדבריהם הקדושים" הוא ספרו החדש עטור השבחים וההסכמות של הרב ראובן שמעלצער מהעיר מונסי שבארה"ב. מטרת הספר מתמצתת בכותרת המשנה: "לקט מגדולי הדורות בענין מסורת האמונה וקדושת ואמיתת כל דברי חז"ל, ודרכי גישה ללימוד סוגיות נעלמות באגדה וענייני חכמת הטבע". בין המסכימים, הגאונים שליט"א: הרב מיכל יהודה לבקוביץ', הרב משה שפירא, הרב אלי' וואכטפוגל, הרב אלי' וויינטרוב, הרב יעקב הלל, הרב יצחק שיינער, ועוד רבים שגמרו עליו את ההלל. הספר יצא לאור בעידוד ובמימון הרב לייב טרופר הזוכה לעמוד תודה בפתיחת הספר.

הרב שיינער כתב בהסכמתו: "ליקוט מלא וגדוש בענייני אמונה טהורה כמעט מכל היבט אפשרי", הרב מלכיאל קוטלר משבח את ההיקף הרב של החיבור, ואילו הרב אלי' וואכטפוגל מיצר על אותם הטוענים "כאילו שיש להם מסורת אחרת". הרב משה שפירא המשווה לנושא הספר חשיבות של עיקר באמונה הוא רבו המובהק של מחבר הספר ומצוטט בהרחבה לאורך הספר. מתוך עדויות רבות משיחות שנערכו עם הרב שפירא, הספר אכן מייצג נאמנה את השקפתו בנושא.

ניתן לחלוק על עמדות רבות המוצגות בספר מטעמים תורניים או מהמציאות הנראית לעין. למשל, על עמדת המחבר שכל דברי חז"ל בענייני מדע מקורם בהר סיני ולכן לא תתכן בהם שגיאה, רבים וטובים חולקים בראיות מן התורה ומן הניסיון האמפירי. אולם במאמרי זה, אינני

בא לחלוק על עצם הדברים בטיעונים כאלו ואחרים – תחת זאת אמקד את ביקורתי בדבר אחד עקרוני ובסיסי שאין להשיב עליו: הספר גדוש סילופים של לשון הראשונים לעיתים עד כדי שכתוב של ממש (כלומר, עריכה מחודשת של המובאה שמהפכת את משמעות הדברים), או למצער ציטוט חלקי המטה את משמעות הדברים.

בהקדמת הספר (עמ' י"ז) הרב שמעלצער מצהיר "ספר זה אינו אלא העתקת הדברים שהם בכלל המסורה והקבלה בדרך הגישה לתורה שבע"פ... ואין כאן אלא הדברים בלשון קודשם של רבותינו". הבה נבדוק את אמיתתה של הצהרה זו.

הגדרת הרמב"ם לתורה מסיני

כבר בתחילת ההקדמה, כאשר הרב שמעלצער מסביר כי מטרת החיבור היא להגן על קדושת כל דיבור ודיבור מדברי חז"ל, הוא מגייס לצידו את דברי הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה האומר על דברי חז"ל, וז"ל:

"...שהעתיקו איש מפי איש, מפי משה רבינו מסיני... נמצא, שכולם מה' אלקי ישראל".

הרב שמעלצער משתמש בדברי הרמב"ם כסמך לטענתו שכל מילה מדברי חז"ל ניתנה למשה בסיני. אבל המעיין בדברי הרמב"ם יראה כי הסיפא "שכולם מה' אלקי ישראל" אינה מתייחסת כלל לדברי חז"ל! גם מי שאינו מודע לעמדותיו הברורות של הרמב"ם עצמו ב"מורה נבוכים" על שגיאות של חכמי הגמרא במדעי הטבע ודברים ברוח זו לאורך כתביו, יוכל לראות בברור רק מתוך דברי הרמב"ם בסמוך לדברים הנ"ל, שדעתו שהתלמוד כולל גם דינים שנתחדשו בבתי דין לאחר מעמד הר סיני, ואלו דבריו:

"וענין שני הגמרות הוא, פירוש דברי המשניות, וביאור עמקותיה, **ודברים שנתחדשו בכל בית דין ובית דין, מימות רבינו הקדוש ועד חיבור הגמרא.** ומשני הגמרות, ומן התוספות, ומספרא וספרי, מכולם יתבאר האסור והמותר, הטמא והטהור, החיוב והפטור, הפסול והכשר, כמו שהעתיקו איש מפי איש, מפי משה רבינו מסיני:"

יתירה מזאת, וחמור מכך, בהמשך כשהרב שמעלצער מביא שנית את אותו מקור (בעמ' כ"א) הוא הופך להיות תנא דמסייע לעמדה שכל דברי

חז"ל **כולל הלכות ואגדות** ניתנו "איש מפי איש, מפי משה רבינו מסיני" (המרכאות במקור, והציטוט הוא מלשון הרמב"ם). מעתה הרב שמעלצער יוצר את הרושם כאילו דברי הרמב"ם ביד החזקה מצביעים על כך שהוא סבר שגם האגדות נתקבלו בסיני – מה שאין לו זכר בדברי הרמב"ם כאן או בכל מקום אחר בכתביו.

עתה נתבונן בהמשך הטיפול של הרב שמעלצער בדברי הרמב"ם הנ"ל. בעמוד הבא שוב נסמכת עמדת המחבר על אותו מקור, הפעם מובא בהרחבה:

"וענין שני הגמרות הוא, פירוש דברי המשניות, וביאור עמקותיה, ודברים שנתחדשו בכל בית דין ובית דין, מימות רבינו הקדוש ועד חיבור הגמרא. ומשני הגמרות, ומן התוספתות, ומספרא וספרי, מכולם יתבאר האסור והמותר כו' כמו שהעתיקו איש מפי איש מפי משה רבינו מסיני וכו' נמצא מרב אשי עד משה רבינו עליו השלום, ארבעים דורות. ואלו הן... ומשה רבינו מפי הגבורה. **נמצא, שכולם מה' אלקי ישראל:**"

דברים אלו כפי שהם מובאים ע"י הרב שמעלצער כאן יוצרים את הרושם שאחר הדיון בתוכן התלמוד מסיק הרמב"ם שכל אותם דברים נתנו מאת האלוקים למשה בסיני. אלא שכאשר התבוננתי בדברי הרמב"ם שלפנינו השתוממתי לנוכח התגלית כי הרב שמעלצער **פשוט היפך את סדר הדברים ברמב"ם!** להלן דברי הרמב"ם כפי שמופיעים בכל הספרים. הדגשתי את אותן המובאות שהרב שמלצר העתיק:

"...נמצא, מרב אשי עד משה רבינו עליו השלום, ארבעים דורות. ואלו הן... ומשה רבינו מפי הגבורה. נמצא, שכולם מה' אלקי ישראל:

כל אלו החכמים הנזכרים, הם גדולי הדורות. מהם ראשי ישיבות, ומהם ראשי גליות, ומהם סנהדרי גדולה. ועמהם בכל דור ודור, אלפים ורבבות, ששמעו מהם ועמהם. רבינא ורב אשי, הם סוף חכמי הגמרא. ורב אשי, הוא שחיבר הגמרא הבבלית, בארץ שנער, אחר שחיבר ר' יוחנן הגמרא ירושלמית, בכמו מאה שנה.

וענין שני הגמרות הוא, פירוש דברי המשניות, וביאור עמקותיה, ודברים שנתחדשו בכל בית דין ובית דין, מימות רבינו הקדוש

ועד חיבור הגמרא. ומשני הגמרות, ומן התוספות, ומספרא וספרי, מכולם יתבאר האסור והמותר, הטמא והטהור, החיוב והפסול והכשר, כמו שהעתיקו איש מפי איש, מפי משה רבינו מסיני: גם יתבאר מהם דברים, שגזרו חכמים ונביאים שבכל דור ודור, לעשות סיג לתורה, כמו ששמעו ממשה בפירוש, שנאמר (ויקרא יח, ל) ושמרתם את משמרת, עשו משמרת למשמרתי (מועד קטן ה' ע"א). וכן יתבאר מהם, המנהגות והתקנות, שהתקינו או שנהגו, בכל דור ודור, כמו שראו בית דין של אותו הדור. לפי שאסור לסור מהם, שנאמר (דברים יז, יא) לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. וכן משפטים ודינים מופלאים, שלא קיבלום ממשה, ודנו בהם בית דין של אותו הדור במדות שהתורה נדרשת בהן, ופסקו אותם הזקנים, וגמרו, שהדין כך הוא, הכל חיבר רב אשי בגמרא, מימות משה ועד ימיו."

הנה הרמב"ם פותח ב"פירוש המצוות" שלדעתו היא לבדה נקראת תורה שבע"פ, ופונה לבאר את שלשלת הקבלה של תושבע"פ לאורך הדורות וחותם בכך שזו נתנה מאת האלוקים בסיני. **בהמשך דבריו הרמב"ם מבהיר שישנם דברים בגמרא שנתחדשו במרוצת הדורות, הרמב"ם לא אומר שגם הם מסיני, אדרבה הוא מזהיר במפורש כי דברים אלו לא נתקבלו למשה מסיני! ופשיטא שאילו היה הרמב"ם כלל מתייחס לאגדתא הוא לא היה כולל אותה בקבוצה הראשונה. לא בכדי היפך הרב שמלצער את דברי הרמב"ם, ומדעתו חתם את דברי הרמב"ם "נמצא, שכולם מה' אלקי ישראל" – באופן שיווצר רושם כאילו הרמב"ם אומר שכל דבר ודבר שנכתב בגמרא ניתן בסיני!**

בעמ' כ"ו ובעמ' ל' הביא הרב שמעלצער מדברי הרמב"ם מאגרת המבארת את הצורך להאמין בחכמת מאמרי חז"ל, כפי שגייס כזכור מקור קודם בפרק על החיוב להאמין בכל מילה של חז"ל בין הלכה בין אגדה. אולם, אותו מקור המצוטט אינו עוסק כלל במניעת הספק בכל מאמר חז"ל, כפי שהרב שמעלצער טוען, אלא דן בפירוש בסוגיות הנראות על פניהן כבלתי מתקבלות על הדעת כלל (מה שלא שייך בסוגיות שאין בהן אלא טעויות מדעיות, אבל מיצגות באורח הגיוני את הידע של חכמי התקופה), או סוגיות הסותרות לכאורה את עקרי האמונה (לשיטת הרמב"ם).

דעת הרמב"ם על כפירה

בפתיחה לפרק ג' מבאר המחבר כי הפרק יעסוק בחומר הטלת הספק בדברי חז"ל בין בהלכה ובין האגדה. הרב שמעלצער מציג את מצבו של "כופר" זה במלוא חומרתו: בהערת שוליים הוא מביא את דברי השו"ע שיש להרוג כופר זה בכל אופן שיוכל לסבב הריגתו¹. מיד אחר דבריו אודות הכפירה הוא כותב כי חובתנו לקיים דברי הרמב"ם "אל תשקצו אמונתכם על חסרון הבנת דבר חכמה"². אף כי ברור למדי שהרמב"ם התייחס למין מסויים של אגדות על דרך משל מדברי חכמים, ולא לכל אמירה של חז"ל, היותו והרמב"ם עצמו סבר שכמה מאמרותיהם הופרכו ע"י המדע:

"מן ההשקפות הקדומות הנפוצות אצל הפילוסופים והמוני בני אדם, כי לתנועת הגלגלים קולות נוראים מאוד ועצומים, והייתה ראיתם על כך במה שאמרו כי הגופים הקטנים אשר אצלינו, אם נעו תנועה מהירה ישמע להם שאון עצום והד מחריד... והשקפה זו ידועה גם באומתנו. הנך רואה חכמים מתארים עוצם קול השמש בעת מרוצתה בכל יום בגלגל... אבל אריסטו דוחה את זה ומבאר שאין להן קול... ואל יהא מוזר בעיניך שהשקפת אריסטו חולקת על השקפת חכמים ז"ל בזה, כי השקפה זו, כלומר, אם יש להן קולות, נספחת לדעה 'גלגל קבוע ומזלות חוזרים'. וכבר ידעת שהכריעו השקפת חכמי אומות העולם על השקפתם בעניינים הללו של התכונה, והוא אומרם בפירוש 'ונצחו חכמי אומות העולם'. וזה נכון, כי הדברים העיוניים לא דיבר בהם כל מי שדיבר אלא כפי שהביאו אליו העיון, ולפיכך צריך לסבור מה שנתקיימה ההוכחה עליו." (רמב"ם, מורה נבוכים, חלק ב', פרק ח')

¹ האם הרב שמלצ'ר משוכנע שאכן צריך לעשות כך למי שמפקפק בתוקפה המדעי של אגדה? אם כן - זהו דבר בעייתי עד מאד, אם לאו - זהו מעשה חסר אחריות לכתוב זאת, בהתחשב בכך שיש כאלו שיתחסו להמלצתו ברצינות, ויראו בכך רישיון לרדוף ואולי אף לרצוח. נשלחו אלי איומים הן בטלפון והן בדוא"ל לפגוע לא רק בי כי אם גם בילדי. תכן, כי הרב שמלצ'ר והרבנים התומכים בעבודתו נושאים במידת מה באחריות למעשים מחרידים אלו.

² מתוך מכתב לבנו ר' אברהם.

"ואל תבקשני לתאם כל מה שאמרו [חכמים] מענייני התכונה עם המצב כפי שהוא, לפי שהמדעים באותו הזמן היו חסרים, ולא דברו בכך משום שיש להם מסורת באותם הדברים מן הנביאים, אלא מצד שהם ידעני [של] אותם הדורות באותם המקצועות, או שמעום מידעני אותם הדורות." (שם, ח"ג, פ' י"ד)

"ודעתנו עלה מעיקרא היא, שכל דברי החוזים בכוכבים שקר הם אצל כל בעלי מדע. ואני יודע שאפשר שתחפשו ותמצאו דברי יחידים מחכמי האמת רבותינו ע"ה בתלמוד ובמשנה ובמדרשות, שדבריהם מראים שבעת תולדות של אדם גרמו הכוכבים כך וכך. אל יקשה זה בעיניכם, שאין דרך שנניח הלכה למעשה ונהדר אפירכי ואשינויי. וכן אין ראוי לאדם להניח דברים של דעת שכבר נתאמתו הראיות בהן, וינער כפיו מהן ויתלה בדברי יחיד מן החכמים ע"ה, שאפשר שנתעלם ממנו דבר באותה שעה, או שיש באותם הדברים רמז, או אמרם לפי שעה ומעשה שהיה." (איגרת לחכמי עיר מארשיליאיא)

הרב שמעלצער פותח בסייעתא לשיטתו מדברי הרמב"ם בהל' תשובה שבכלל הכופר בתורה הוא "המכחיש מגידיה". ברם, הרמב"ם עצמו מגדיר בבירור מיהו "המכחיש מגידיה" שהוא "כגון צדוק ובייתוס", אלו שלדברי הרמב"ם כופרים בעצם התורה שבע"פ³. הוא בהחלט לא מתיחס למי שדוחה אימרה מסויימת של חז"ל, שכן אילו היה כך היה הוא עצמו נופל בגדר כופר!

בהערת שוליים מנסה המחבר להתמודד עם הבעיה החוזרת ונשנית בשיטתו כי אין לו מקור לכלול את האמונה בכל דברי האגדה כאבן בוחן לקבוע מיהו כופר, הוא עושה זאת ע"י הבאת דברי הרמ"ק שעשר הספירות הן בכלל תורה שבע"פ והכופר בהן הרי הוא בכלל "מכחיש מגידיה". אלא שזוהי דעת הרמ"ק עצמו הבנויה כנדבך על דברי הרמב"ם ואינם עמדת הרמב"ם כלל.

ללא ספק ניתן לאמץ גישה שפיקפוק בתוקף המדעי של אמרות חז"ל מהווה כפירה, אולם לעולם לא תוכל לגייס את הרמב"ם לתמוך בזה.

³ פי' המשנה סנהדרין פי"א מ"ג.

דעת הרמב"ם על מחלוקת

פרק י' של "חיים באמונתם" מוקדש להוכחה "שכל המחלוקות והספקות והשיטות שיש בש"ס ניתנו בסיני". אליבא דהרב שמעלצער יש חיוב להאמין שכאשר קיימת מחלוקת או קושיא בגמרא, כל שיטה או תירוץ נתנו מראש למשה בסיני. כמה השתוממתי לראות איך המחבר סומך את עמדתו על הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה, בשעה שידוע לכל בר בי רב כי דעת הרמב"ם הינה ההיפך הגמור עד שעוררה עליו מחלוקת בשעתו. דבר זה נכתב במפורש במשנה תורה:

"דברי קבלה אין בהן מחלוקת לעולם, וכל דבר שתמצא בו מחלוקת בידוע שאינו קבלה ממש רבינו" (הלכות ממרים פרק א הלכה ג)

לדעת הרמב"ם רק סוגיות בגמרא שלא נפלה בהן מחלוקת עשויות להיות קבלה ממש רבינו. כל דבר השנוי במחלוקת מעצם מהותו אינו קבלה מסיני, כיצד אפוא עלה בידו של הרב שמעלצער להביא את הרמב"ם כסיוע לשיטה ששני צדדי המחלוקת הינם קבלה מסיני?

בהשוואה של העתקתו של הרב שמעלצער ללשון הרמב"ם המקורית, זכיתי להבין איך נעשה הדבר. הלה השמיט חלקים מלשון הרמב"ם לעיתים ללא כל סימון כגון שלוש נקודות או "וכולי" לרמוז לנו שאכן היתה כאן עריכה! להלן העתקתו של הרב שמעלצער, ההדגשים במקור:

"חלק השלישי, הדינין שהוציאו על דרכי הסברה ונפלה במ מחלוקת והעיון בדבר כו' ותמצא בכל התלמוד שהם חוקרים על טעם הסברה שהוא גורם המחלוקת בין החולקים כו' כו' **אבל מי שיחשוב שהדינין שנחלקין בהם כמו כן מקובלים מפי משה, וחושבים שנפלה המחלוקת כדרך טעות ההלכות, או השכחה, או מפני שאחד מהם קבל קבלת אמת והשני טעה בקבלתו, או שכת, או לא שמע מפי רבו כל מה שצריך לשמוע, ויביא ראיה על זה מה שנאמר (סנהדרין דף פח ע"ב), משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבתה מחלוקת בישראל ונעשית תורה כשתי תורות, זה הדבר מגונה מאד והוא דברי מי שאין לו שכל ואין בידו עיקרים ופוגם באנשים אשר נתקבלו מהם המצות, וכל זה שוא ובטל. ומה שהביאו להאמין באמונה הזאת הנפסדת, הוא מיעוט הסתכלותו בדברי החכמים הנמצאים בתלמוד כו' אבל מה שאמרו, משרבו כו' והעיקרים כמו כן**

הנתונים לזה כו' לא מפני שטעו בהלכות, ושהאחד אומר אמת והשני שקר כו' ומה יקר וגדול זה העיקר במצות:

בגירסתו של הרב שמעלצער משמע שהרמב"ם אומר שאין לחשוב שהמחלוקות בגמרא מקורן בטעות במסירת ההלכה או בקוצר השגה, ושאין אחת מהשיטות שגויה. ממילא כל דבר שאמר אחד מהחכמים בהכרח נכון, וכל אחד מהחולקים משקף מסורת מדויקת המסורה מסיני באופן יחודי. במילים אחרות, הרמב"ם אומר שאין במחלוקת צד שאינו מקובל מסיני: אלו ואלו מסיני.

ברם זה אינו, שכן הרמב"ם ב"משנה תורה" כבר אמר בפשטות ובצורה שאינה משתמעת לשני פנים שרק דברים שאין בהם מחלוקת נמסרו מסיני: כל מחלוקת בהגדרתה אינה מסיני. א"כ איך הצליח הרב שמעלצער לצטט את הרמב"ם כמי שאומר את ההיפך? שוב, הוא ערך את הרמב"ם כדי לתת לדבריו "קנייטש" אחר. עיון בדבריו המקוריים מגלה את השקפתו האמיתית של הרמב"ם. הרמב"ם מציין שהפן ההלכתי של תורה שבע"פ ניתן לסווג לכמה חלקים. שני החלקים הראשונים כוללים עניינים שנמסרו מסיני, וז"ל:

"לפיכך היו חלקי הדינין המיוסדים בתורה על העיקרים האלה שהקדמנו נחלקים לחמשה חלקים:

החלק הראשון, פירושים מקובלים מפי משה, ויש להם רמז בכתוב, ואפשר להוציאם בדרך סברא, וזה אין בו מחלוקת, אבל כשיאמר האחד כך קבלתי אין לדבר עליו:

החלק השני, הם הדינים שנאמר בהן הלכה למשה מסיני, ואין ראיות עליהם כמו שזכרנו, וזה כמו כן אין חולק עליו:

עתה באנו לחלק השלישי שבניגוד לקודמיו הוא כולל הלכות שאינן מסורות מסיני. החלק המודגש בדברי הרמב"ם הם אותם חלקים שהרב שמעלצער בחר להביא:

" החלק השלישי, הדינין שהוציאו על דרכי הסברא ונפלה בה מחלוקת, כמו שזכרנו, ונפסק הדין בהן על פי הרוב, וזה יקרה כשישתנה העיון, ומפני כך אומרים (יבמות דף עו ע"ב) אם הלכה נקבל ואם לדין יש תשובה. אבל נפלה המחלוקת והעיון בדבר שלא נשמע בו הלכה, ותמצא בכל התלמוד שהם חוקרים על טעם

הסברא שהוא גורם המחלוקת בין החולקים, ואומרים במאי קא מיפלגי, או מאי טעמא דר' פלוני, או מאי בינייהו, והם מביאים אותו על ענין זה ברוב מקומות. וזוכרים הטעם הגורם למחלוקת, כגון שיאמרו רבי פלוני מחזיק טענה פלונית, ופלוני מחזיק טענה פלונית וכדומה לו. אבל מי שיחשוב שהדינין שנחלקין בהם כמו כן מקובלים מפי משה, וחושבים שנפלה המחלוקת כדרך טעות ההלכות, או השכחה, או מפני שאחד מהם קבל קבלת אמת והשני טעה בקבלתו, או שכח, או לא שמע מפי רבו כל מה שצריך לשמוע, ויביא ראיה על זה מה שנאמר (סנהדרין דף פח ע"ב), משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשר כל צרכן רבתה מחלוקת בישראל ונעשית תורה כשתי תורות, זה הדבר מגונה מאד והוא דברי מי שאין לו שכל ואין בידו עיקרים ופוגם באנשים אשר נתקבלו מהם המצות, וכל זה שוא ובטל. ומה שהביאו להאמין באמונה הזאת הנפסדת, הוא מיעוט הסתכלותו בדברי החכמים הנמצאים בתלמוד. שהם מצאו שכל הפירוש המקובל מפי משה הוא אמת, ולא נתנו הפרש בין העיקרים המקובלים ובין תולדות הענינים, שיוציאו אותן בעיון. אבל אתה אל יכנס בלבך ספק, שמחלוקת ב"ש וב"ה, באמרם (ברכות פ"ח, דף נא ע"ב), מכבדין את הבית ואחר כן נוטלים לידים, או נוטלין לידים ואח"כ מכבדין את הבית, ותחשוב שאחד משני הדברים האלו אינו מקובל מפי משה מסיני, אבל הטעם שהוא גורם להיות חולקים, הוא מה שנזכר בתלמוד (שם נב ע"ב), שאחד מהם אוסר להשתמש בעם הארץ והשני מתיר. וכן כל מה שידמה לאלו המחלוקות שהם ענפי הענפים:

אבל מה שאמרו, משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכם רבתה מחלוקת בישראל, ענין זה מבואר, שכל ב' אנשים בהיותם שוים בשכל ובעיון ובידיעת העיקרים שיוציאו מהם הסברות, לא תפול ביניהם מחלוקת בסברתם בשום פנים, ואם נפלה תהיה מעוטא, כמו שלא נמצא שנחלקו שמאי והלל אלא בהלכות יחידות. וזה מפני שדעות שניהם היו קרובות זה לזה בכל מה שיוציאו בדרך סברא. והעיקרים כמו כן, הנתונים לזה כמו העיקרים הנתונים לזה. אבל כאשר רפתה שקידת התלמידים על החכמה ונחלשה סברתם נגד סברת הלל ושמאי ובם נפלה מחלוקת ביניהם בעיון על דברים רבים, שסברת כל אחד ואחד מהם היתה לפי שכלו, ומה שיש בידו מן

העיקרים. ואין להאשימם בכל זאת. שלא נכריח אנחנו לשני חכמים מתוכחים בעיון להתוכח כשכל יהושע ופנחס, ואין לנו ספק כמו כן במה שנחלקו בו, אחרי שאינם כמו שמאי והלל או כמו שהוא למעלה מהם, שהקב"ה לא צונו בעבודתו על ענין זה. אבל צונו לשמוע מחכמי הדור, כמו שנאמר (דברים יז), אל השופט אשר יהיה בימים ההם. ועל הדרכים האלו נפלה המחלוקת, **לא מפני שטעו בהלכות, ושהאחד אומר אמת והשני שקר.** ומה מאד מבואר ענין זה לכל המסתכל בו. **ומה יקר וגדול זה העיקר במצות:**"

אלו הדברים ע"פ התרגום בו הרב שמעלצער השתמש, בתרגום הרב קאפח ובתרגום הרב שילת, הנחשבים בעיני רבים כמדויקים יותר, הדברים מבוארים אף יותר. הנה הפסקה הראשונה בתרגום הרב קאפח, כאן הדגשתי את החלקים המשמעותיים ביותר לעניינינו:

"החלק השלישי, הם הדינים שנלמדו באחת המדות, ובהם נופלת מחלוקת כמו שאמרנו, ונפסק בהם הדין כדעת הרוב לפי הכללים שהקדמנו, במה דברים אמורים כשהדבר שקול, ולכן אומרים אם הלכה נקבל ואם לדין יש תשובה. **ולא תפול מחלוקת ומשא ומתן אלא בכל מה שלא שמענו בו קבלה,** ותמצאם בכל התלמוד חוקרים על דרכי הדין שבגללם נפלה מחלוקת בין החלוקים ואומרים במאי קא מיפלגי, או מאי טעמא דר' פלוני, או מאי ביניהו, כי יש שהם הולכים בדרך זו בענין זה במקצת מקומות ומבארים סבת המחלוקת ואומרים שפלוני סומך על דבר פלוני ופלוני סומך על דבר פלוני וכיוצא בזה. אבל סברת מי שחשב שגם הדינים שיש בהם מחלוקת קבלה ממש, ונפלה בהם מחלוקת מחמת טעות בקבלה או שכחה, ושהאחד צודק בקבלתו והשני טעה בקבלתו, או ששכח, או שלא שמע מרבו כל מה שצריך לשמוע, ומביא ראיה לכך מה שאמרו משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבתה מחלוקת בישראל ונעשית תורה כשתי תורות, הנה זה חי ה' דבר מגונה ומוזר מאד, והוא דבר בלתי נכון ולא מתאים לכללים, וחושד באנשים שמהם קבלנו את התורה, וכל זה בטל. והביא אותם לידי השקפה נפסדת זו מיעוט ידיעת דברי חכמים הנמצאים בתלמוד, לפי שמצאו שהפירוש מקובל ממש וזה נכון לפי הכללים שהקדמנו, אבל הם לא הבדילו בין הכללים המקובלים והחדושים שנלמדו [בדרכי העיון]. אבל אתה אם תסתפק במשהו ודאי לא תסתפק במחלוקת בית שמאי ובית הלל

באמרם "מכבדין את הבית ואח"כ נוטלין לידים" או "נוטלין לידים ואח"כ מכבדין את הבית", שאין אחת משתי הסברות מקובלת ממשלה ולא שמעה מסיני, וסבת מחלוקתם כמו שאמרו שאחד מהם אוסר להשתמש בעם הארץ והשני מתיר, וכן כל הדומה למחלוקות אלו שהם סעיפי סעיפים.

כנראה בכירור ממכלול הדברים, ובמיוחד בתרגום הבהיר יותר, הרמב"ם אומר שכל הלכה שיש בה מחלוקת לא התקבלה בסיני. כאשר הרמב"ם אומר בהמשך שלא נחשוב שהאחד אומר אמת והשני אומר שקר, הוא מתיחס אל האמת של ההלכה המסורה מסיני, שלא נחשוב שהאחד כיוון לה והשני סטה ממנה, הלכך מחלוקת חכמים סובבת על אותם דברים שניתנו לסברא, אשר במגבלות הידועות של ההבנה האנושית תמיד תתכנה אי הסכמות, אצל הלל ושמאי היו מעט אי הסכמות כאלו, ואילו תלמידיהם שנפלו מהם ברוחב ליבם רבו המחלוקות. אימרתו של הרמב"ם שאין במחלוקת צד שהוא שקר פירושה שלא יתכן סילוף הקבלה מסיני. בגירסתו הערוכה של הרב שמעלצער משתמע מאימרה זו ששני צידי המחלוקת מיצגים נאמנה מסורות הנתונות מסיני, למעשה דעת הרמב"ם כפי שהתברר מהבאת הדברים במלואם, היא שאף לא אחד מהם מיצג איזו קבלה מסיני.

הרמב"ם הולך ומונה עוד סוגים של הלכות בתלמוד שלא נתקבלו מסיני. תחילה, גזירות שהן סייג לתורה, המהוות כר למחלוקת שכן יתכן שלא תהיה הסכמה על מידת נחיצותן. לבסוף, תקנות שונות דרבנן, שנקבעו מטעמים שונים, חלקן ע"י משה רבינו בעצמו, אחרות בדורות מאוחרים יותר. הרמב"ם מסיים בסיכום וחוזר ושונה שרק שני הסוגים הראשונים מתוך החמישה נתקבלו בסיני אבל לא האחרים. וז"ל:

"אם כן, כל הדינין הנזכרין במשנה נחלקים על אלו החמשה חלקים –

(1) ומהם פירושים מקובלים מפי משה, ויש להם רמז בכתוב, או אפשר להיות סוברים עליהם סברא.

(2) ומהם הלכה למשה מסיני.

(3) ומהם מה שהוציאו בדרך הקש וסברא ובו נפלה המחלוקת.

(4) ומהם גזרות.

(5) ומהם תקנות."

עתה הוא מבאר מדוע הובאו שתי דעות במחלוקת, אף הדעה שלא נפסקה להלכה:

"והטעם שהצריכם לכתוב המחלוקת הנופלת בין שתי הדעות, הוא מה שאומר, שההלכות, אילו נכתבו פסוקות, שאין בהם מחלוקת, ונדחו דברי החכם שאין הלכה כמותו, אפשר שיבא אחר כן מי שקבל הפך הדבר שעליו נפסקה ההלכה, מהחכם החולק על הדעת ההיא, או ממני שהוא נוטה לדעתו, ותכנס ספקא בנפשותינו ונאמר, איך יקבל זה האיש, והוא איש אמת, שדבר פלוני אסור, והמשנה אומרת שהוא מותר, או הפך הענין הזה. ובשביל זה, כשיהיו לנו כתובות אלו הדעות, יהיה נגדר זה הפרץ. כי כשיאמר המקבל, שמעתי שכך וכך אסור, נאמר לו, כן דברת, וזהו דעת פלוני, אבל רבים חולקין עליו, או פלוני חלק עליו, וההלכה כדעת החולק, מפני שסברתו יותר נכונה, או מפני שמצאנו דבר אחד מסייעתו (עדיות פ"א):"

הרמב"ם חותם בהסבר מדוע כאשר חז"ל דחו את סברת עצמם עדיין הביאו את ה"הוה אמינא". שכן אם הדעה הראשונה היא טעות לשם מה לכתוב אותה? (מסתמא אינה מסיני שאל"כ היתה סיבה טובה לכתוב אותה). הרמב"ם מבאר שהדברים הובאו כדי להראות לנו את הכנות האינטלקטואלית של רבותינו שהם דחו את דעתם הם כשזו הופרכה:

"אבל הטעם שהצריכום לכתוב דברי יחיד ורבים, הוא מפני שאפשר להיות הלכה כיחיד, וע"כ בא ללמדך, כשתהיה סברה פשוטה, ואפילו ליחיד, שומעין לו, ואע"פ שחולקין עליו רבים. והטעם שהצריכום לכתוב דעת איש אחד, ואחר כן חוזר מן הדעת ההיא, כגון שאמרו, בש"א כך ובה"א כך וכך, וחזרו ב"ה להורות כדברי ב"ש, כדי להודיעך אהבת האמת והגברת הצדק והאמונה. שהרי אלו אנשים הנכבדים, החסידים, הנדיבים, המופלגים בחכמה, כשראו דברי החולק עליהם טובים מדבריהם, ועיונו נכון, הודו לו וחזרו לדעתו. כל שכן שאר האנשים, בראותם האמת נוטה עם בעל דינו, יהיה כמו כן נוטה לאמת, ולא יקשה עורף. וזהו דברי הכתוב (דברים יד), צדק צדק תרדוף. ועל זה אמרו חכמים, הוי מודה על האמת. רצו לומר, אף על פי שתוכל להציל נפשך בטענות תוכחיות, כשתדע שהם אמת דברי חבירך, אשר טענתך עליו גלויה מפני חולשתו, או מפני יכולתך להטעות האמת, חזור לדבריו והריב נטוש:"

הלואי שגם אחרים יאמצו כנות אינטלקטואלית כזו.

מורה נבוכים

פרקים כ"ו - ע' מוקדשים ל"מורה נבוכים", המהווה אבן הנגף בדרכו של כל הבא להכחיש את השורשיות של הגישה השכלתנית ביהדות. הרי ב"מורה נבוכים" הרמב"ם עושה את כל מה שהרב שמעלצער מגדיר ככפירה: מכחיש את אמיתת אי אלו מאמרי חז"ל, מפרש מאמרי חז"ל רבים כמשל ולא כמציאות, שואב אמיתות מפילוסופיה חילונית ומפרש גם חלקים רבים מתורה שבכתב כמשל.

הרב שמעלצער מספק כמה דרכים להפטר מ"המורה":

- הוא נכתב רק על מנת לסייע לנזקקים (ולכן לא מיצג את השקפת הרמב"ם האמיתית, או להתקבל כהשקפה לגיטימית. לפי זה, נראה שמותר ללמד כפירה כדי לקרב רחוקים).
- המשמעות האמתית של הספר היא ברובד הנסתר הקבלי (הלכך לא יכול להתפרש באופן שפירשו המתרגם הרשמי של הרמב"ם ר' שמואל ן' תיבון ולא ע"י כל הפרשנים הידועים על הספר שחיברו פירושים במרוצת מאות השנים שחלפו מאז).
- הוא נכתב לפני גילוי הקבלה (עמ' רע"ו, רצ"א)⁴.

רשאי הרב שמעלצער להאמין בגישות הנ"ל, מ"מ הטענה שגישות אלו הן לבדן האפשריות, וש"המורה" כפשוטו (ללא פירוש ע"ד הסוד) לא יכול להיות בית אב להשקפה לגיטימית במסגרת היהדות – טענה זו אינה קבילה. הדברים אמורים בפרט בנידון דידן כאשר השקפתו של המורה נבוכים שכמה ממאמרי חז"ל בעניני מדע הם שגויים, נתמכת ע"י רבים מגדולי הדורות שאחר הרמב"ם, שאימצו גישה זו⁵.

⁴ אתוודה שקשה בעיני העובדה שבחוגים מסוימים מקובל לומר שראשונים היו עיוורים לגילויי הקבלה, אבל אסור לומר שהם לא היו מודעים לחידושים שעתידיים להיות במדעי הטבע.

⁵ לדוגמא: החוות יאיר, הרש"ר הירש, מהר"ם שיק, הבן איש חי, האדמו"ר מרוז'ין, הרב הרצוג בין רבים אחרים. לרשימה מקיפה ראה: www.torahandscience.blogspot.com

רבינו אברהם בן הרמב"ם

"מאמר על דרשות חז"ל" לרבינו אברהם בן הרמב"ם הוא המקור המפורסם ביותר (אף כי רחוק מלהיות המקור היחיד) העוסק באפשרות שחז"ל יטעו במדעי הטבע:

"...לא נתחייב מפני גודל מעלת חכמי התלמוד ותכונתם לשלמות תכונתם בפירוש התורה ובדקדוקיה ויושר אמריהם בביאור כלליה ופרטיה, שנטען להם ונעמיד דעתם בכל אמריהם ברפואות ובחכמת הטבע והתכונה, [ולהאמין] אותן כאשר נאמין אותן בפירוש התורה, שתכלית חכמתה בידם... כיון שאנחנו מוצאים להם אומרים שלא נתאמת ולא נתקיימו בגמרא דברי הרפואות."

והנה, מאמרו המפורסם של רבינו אברהם העוסק באפשרות שחז"ל טועים בעינינו מדע, שמן הסתם היה ראוי לדיון מרכזי בספר העוסק באותו נושא ממש, נדחק להערת שוליים בלבד. בהערה זו (עמ' רכ"ד הערה 5), הרב שמעלצער בעקבות הרב משה שפירא טוען כי המאמר הוא זיוף. בעוד שמלשון ההערה נראה כאילו המחבר העלה רק ספיקות על אמינות המאמר, המסר הכללי ברור מתוך מכלול ההשקפה המוצגת בספר, יש לומר על כורחנו שזהו זיוף, שהרי סוף סוף בידוע שכל המעלה ספק כל שהוא באמינות המדעית של דברי הגמרא אחת דינו למוות!

אולם, לא רק שאין הכרח להסיק שמאמר זה מזיוף, אין כל סיבה ראויה אפילו להטיל ספק קל ביחוסו לרבינו אברהם, וביחוד באותו החלק העוסק בדברי חז"ל.

לפני 36 שנה, פירסם ר' אלעזר הורביץ שריד של המקור הערבי שנתגלה בגניזת קהיר למאמרו של רבינו אברהם בן הרמב"ם (מתוארך למאה ה-14 למניינם), יחד עם סקירה כללית של כתבי יד שונים והבאתם כלשונם בכתביהם של גדולי תורה אחרים. חלקים ממאמרו של רבינו אברהם בן הרמב"ם בתרגום לעברית מובאים בחיבורים מהמאה ה-16, כגון ההקדמה ל"אמרי יושר" על מדרש רבה לר' וידאל צרפתי ו"כבוד אלוקים" לר' אברהם נ' מיגש. יש זהות בין מאמר זה לכתבים אחרים של רבינו אברהם, ביחוד לדבריו ב"מלחמות ה'" על שהודו חכמי ישראל לחכמי אומת העולם שביליה החמה מהלכת למטה מן הקרקע. כמו כן, ההשקפה במאמר תואמת את השקפת אביו הרמב"ם בנושא.

הרב שמעלצער מטיל ספק ביחוסו של המאמר לאור העובדה שבהוצאה לאור של התרגום העברי למאמר משנת תקצ"ו, זויפה חתימה בסיומו המאמר, ומכך שבכתבי יד שונים יש גרסאות חלוקות. וזה הבל. ההבדלים בין כתבי היד אינם משקפים אלא תוספות ברוח הקבלה שנוספו ע"י המעתיק רבי אברהם אילבורג מבראונשוויג. לעומת זאת מגוון הגרסאות המודפסות מראשית ימי הדפוס עד היום זהות ביסודן. אמינותם של כתבי היד לא יכולה להתערער ע"י זיוף חתימה שנעשה ע"י אחד המעתיקים כנראה כדי לציין מי הוא המחבר. נמצא שיש בידינו העתקים זהים מכתבי יד ממקורות שונים, מהם בני למעלה מ-600 שנה, שכולם דומים זה לזה ביסודם, כולם תואמים לחלוטין לדרכו של רבינו אברהם וכן לאביו הרמב"ם בכתבים אחרים שלהם, אשר התפרסמו שוב ושוב ונתקבלו בכל דור ודור ובכל אתר ואתר בלי ניד עפעף כתורתו של רבינו אברהם (גם ע"י המתנגדים החריפים לעמדות המוצגות בו). והנה לפתע פתאום בעקבות החרם על ספרי – אדם שלא התמחה בתחום זה בא וטוען שאחד ממשכילי הדורות האחרונים שינה את הכתוב במאמרו של רבינו אברהם! הרבה דחו את דברי רבינו אברהם אולם לא שמעתי על אחד שכתוצאה מכך פקפק ביחוסו של המאמר אליו. הגרש"ז אויערבאך זצ"ל כתב שאינו יודע אם יש מי שרשאי לערער עליו. ושוב, היות ובסוגיית טעויות של חכמים במדע עסקינו, כל הדיון ביחוס המאמר אינו נוגע כלל, שכן אותו רבינו אברהם שב בחברו המוכר "מלחמות ה'" ואומר שחז"ל טעו בעניינים אלו ושרבי יהודה הנשיא הודה בטעותם.

הרב שמעלצער מביא שם את פסקו של הגר"א קוטלר זצ"ל שאין לסמוך על מאמר זה שאינו כמסורה שלנו. אם הכוונה שאין זו הגישה המקובלת בעולם הישיבות החרדי דהאידינא, לא אכחיש זאת. אך אם הנידון הוא על היותה חלק מסורה כל שהיא – חלק ממסורת מקובלת שהועברה מדור דור – על כך כותב הגר"א הרצוג זצ"ל (מרבותיו של הגר"ש אלישיב שליט"א) ש"הגישה של היהדות כלפי המדע האצורה במאגר הכביר של לימודי הקודש יכולה להסתכם בדבריו של רבי אברהם מיימוני, בנו הגדול של גדול מנסחי ההלכה והפילוסוף החשוב ביותר של ימי הביניים... " אכן תלמידי חכמים רבים הסכימו שמאמרו של רבינו אברהם הינו חלק

מהמסורה. הוא נדפס בספר "עין יעקב" ונזכר עוד בחיבורים רבים⁶. האם כל אותם יהודים לדורותם היו עיוורים לחלוטין לטיבה של המסורה, או שמא הגדרתו של הרב שמעלצער ל"מסורה" מצומצמת מאד ביחס למציאות?

עכ"פ, הרב שמעלצער מכוון שדברי של הרב קוטלר יצרו רושם כאילו גם הוא ראה במאמר זיוף. כפי שהראנו אין לרעיון הזיוף על מה שיסמוך, ומ"מ רבינו אברהם חוזר על דעות אלו גם במקומות אחרים, זאת ועוד – במשך מאות בשנים היה מקובל על הכלל שעמדה זו מיוחסת לרבינו אברהם ולכך לגיטימית. לפטור אותנו בהערת שוליים שמדובר בזיוף כפרני – זה דבר שאין הדעת סובלתו.

ר' שמשון רפאל הירש

אחרי רבינו אברהם בן הרמב"ם הדיון הפרטני ביותר באפשרות של חז"ל לטעות נכתב בעיצומה של המהפכה המדעית ע"י הרב שמשון רפאל הירש זצ"ל, במכתב בו הוא דן בזה לצד דיון במעמד האגדה בכללות:

"ההנהגה הראשית שצריך כל לומד דברי חז"ל לשית נגד עיניו הוא זה: חכמי דת האלוקי, ומקבלי ומוסרי ומורי תורותיו, חוקיו, מצוותיו ומשפטיו היו חז"ל, ולא חכמי הטבע וההנדסה והתכונה והרפואה ביחוד, רק כפי הצריך להם לידיעת ושמירת ועשית התורה, ולא מצינו שנמסרו להם ידיעות האלה מסיני... ומצינו שחז"ל בעצמם ובכבודם שמו חכמת אומות העולם בדברים הטבעיים שוה בשוה עם חכמתם, ובשאלתם עם מי האמת בעניין מה שנחלקו חכמי אומות העולם עם חכמתם לא סמכו על קבלה שהיתה בידם אלא על סברא. ולא עוד, אלא שנתנו כבוד לדעת חכמי אומות העולם לאמר שנראה דבריהם מדברינו..."

אין לזוז מדרך החיים אשר למדונו אבותינו הקדמונים ז"ל בשומם חילוק גדול ועצמי בין דברים שנאמרו מפי השמועה ודברים שנאמרו מפי אגדה. הלא שמם מוכיח עליהם, אלה נאמרו איש מפי איש, ותחלת מקורם שמיעת אוזן מפי משה מסיני. ואלה אף נאמרו איש מפי איש (כמו כמה דברי אגדה שאמר תלמיד מה ששמעו מרבו ורבו

⁶ אפילו במהדורת הש"ס שוטנשטיין, ואף במאמר אודות רבינו אברהם ב"יתד נאמן".

מרבו), תחלת מקורם מה שהגיד החכם מדעתו ומסברת נפשו, כפי מה שהבין מרוחב בינתו מדברי תנ"ך ומדרכי העולם ומנהגו, או שאמר דרך מוסר ויראה למשוך לב שומעיו לתורה ומצוה."

גם הטיפול במכתבים חשובים אלו נדחק באופן לא סביר להערת שוליים (עמ' רכ"ד) הרב שמעלצער בעקבות רבו הרב משה שפירא מוקיע את המכתבים כזיוף. הוא מסווג את תוכן המכתבים ככפירה "כעין ליקוט מדברי הספר 'מאור עינים'."

הטענה מבוססת על העובדה שמכתבי הרב הירש אינם חתומים ולא נכתבו בכתב ידו. אף על פי כן, פרופ' מרדכי ברויאר גדול המומחים לכתבי הרב הירש בזמנינו ציין בפני שמנהג בני המשפחה היה ליצור עותקים מהתכתבויות. הוא צחק כאשר סיפרתי לו שיש אנשים הטוענים כי המכתבים מזויפים.

הרב שמעלצער טוען שאין יסוד ליחס את המכתבים ל"צדיק רש"ר הירש זצ"ל". זה פשוט לא נכון. מכתבי הרב הירש היו חלק מהתכתבות ארוכה עם הרב פנחס משה אלחנן (הילע) ווכסלר, והמכתבים המקוריים בכתב ידו של הרב ווכסלר עדיין קיימים. כדי לפרנס אמונה שמכתבי הרב הירש הינם זיוף יהיה עלינו לטעון שלאורך כל הזמן מישהו עיכב את המכתבים ששלח הרב ווכסלר, והשיב תשובות בסגנון ובכתב יד ששכנעו את הרב ווכסלר שהמשיב הוא הרב הירש! הרי זה מגוחך. מכתבי הרב ווכסלר ללא ספק מוכח שמכתבי הרב הירש הינם מקוריים.

הרב שמעלצער טוען שהמו"ל של "שמש מרפא" (מכתבי הרב הירש) שאל את הרב שמעון שוואב אודות המכתבים הנ"ל והלה "הורה לו שאסור לפרסמה כאילו נכתב על ידו ואשר על כן השמיטה". אם כך הם פני הדברים נאלץ לומר כי הרב שוואב טעה. מ"מ מסתבר שהרב שמעלצער שמע שמועה לא נכונה או שלא הבין כראוי. הרב שוואב אכן ייעץ לעורך הרב אליהו מאיר קלוגמן שלא לפרסם את המכתבים, אך הסיבה לכך היה שחשש שהמכתבים יעוררו מחלוקת ויגרמו לו לבעיות.⁷

⁷ וכך מעיד לורנס קפלן במאמרו "תורה ומדע במחשבת הרב שמשון רפאל הירש" שהתפרסם ב"בכל דרכך דעהו" גיליון 5 (קיץ תשנ"ז) עמ' 28, על שיחה שהיתה לו עם הרב שוואב ומצטט אותו כלשונו מילה במילה, כך: "העורך התייעץ איתי, ויעצתי לו שלא

מה שמטריד במיוחד הוא שהוכחה לאמיית המכתבים הובהרה כבר מזמן. ידיד משכונת "בית וגן", הרב מתתיהו גרינבלאט, העיר את תשומת ליבו של הרב משה שפירא להתכתבות עם הרב ווכסלר. לאחר תקופה ארוכה סיפר לי משהו אחר שהרב שפירא כבר לא טוען שהמכתבים מזויפים והשיב לו ש"הרב הירש איננו מבית מדרשנו". א"כ מדוע "חיים באמונתם" עדיין טוען שהמכתבים מזויפים?

על הרב שמעלצער להסיק שמכתבי הרב הירש מקוריים. אחת מן השתיים: או שהרב הירש דבק בכפירה, או שהרעיון המרכזי בספרו של הרב שמעלצער - כוזב.

עירובין: שגיאות מתמטיות

במבוא לפרק החמישי מדגיש המחבר: "והרי היחס של 'טעות' ח"ו בכל צד שהוא לדבריהם ז"ל בגוף ההלכה וטעמיה ופרטיה המוזכרים בגמ', הוא כפירה ח"ו בתורה מן השמים". זה נשמע סביר למדי אילו הרב שמעלצער היה מתיחס לשיטות ההלכתיות בגמרא בלבד. אבל לדבריו "כל אות ותיבה שבדבריהם ז"ל הוא מסיני" (ההדגשה שלי) ואפילו דעות שנדחו מכל וכל והגמרא עצמה קובעת ש"בודתא היא".

והנה מלבד מוזרות הדברים כשלעצמם, הם גם נוגדים בבירור את גישתם של רוב הראשונים. בהערת שולים (כל עמדה של ראשונים הסותרת בפירוש את שיטתו של רב שמעלצער לעולם תדחק להערת שוליים), הרב שמעלצער זן בדברי התוס' בעירובין ע"ו ע"ב, בשיטת רבי יוחנן והגמ' בסוכה טעו בדעת רבנן דקיסרי. הרב שמעלצער מעטר את המילה "טעה" במרכאות כפולות, ומוסיף לבאר שחלילה לנו לחשוב שכוונת התוס' לטעות כפשוטה, אלא זו עמדה לגיטימית שודאי נתקבלה בסיני. בטיעון מעגלי הרב שמעלצער מסביר שאילו זו היתה טעות ממש לא היו מביאים אותה בש"ס שהרי הלימוד של גמרא זו היה ביטול תורה (רעיון שרבים שמעו אותו גם מפיו של הרב משה שפירא).

לפרסם אותם, אמרתי לו שהמכתבים יעוררו מחלוקת ומן הסתם לא יובנו כהלכה וקרוב לודאי שפרסומם יכניס אותו לצרות מיותרות."

אבל זה בודאי אינו משמעות דברי התוס'. הטעות שתוס' דנים בה אינה בסברא או בגישה, שיש בהן מרחב לדעות שונות, ובהן ניתן לומר כי "אלו ואלו דברי אלוקים חיים". כי אם שגיאה מתמטית. תוס' אומרים שהש"ס בסוכה ורבי יוחנן דהכא הבינו בדברי דייני דקיסרי שאלכסון של ריבוע כפול מהצלע שלו. זהו משפט מתמטי פשוט, וגם שגוי. תוס' קובעים שרבי יוחנן מחזיק בהבנה זו בדברי דייני דקסרי, ושהגמ' בסוכה דחתה בסופו של דבר את דבריהם בדיוק בגלל הכשל המתמטי שלה.

חיזוק נוסף להבנה זו בדברי התוס' (אם יש צורך בכך) נמצא בדברי ראשונים אחרים. הרשב"א תמה על שהתוס' מייחסים לחז"ל שגיאה מתמטית פשוטה, ומוצא הסבר חלופי, אבל עם זאת אינו מכחיש שאכן אלו דברי התוס'! הר"ן אף הוא מתפלא שדייני דקיסרי טעו בדבר כה פשוט, ומביא פירוש אחר על אי הבנת ר"י את דייני קיסרי באופן שממעט במקצת את עוצמת השגיאה, ועם זאת נשאר רבי יוחנן בשיטת הר"ן טועה הן במתמטיקה והן בפירוש רבנן דקיסרי. וכ"כ תוס' הרא"ש. גם תוס' רי"ד מתפלא על טעות כה פשוטה ונשאר בצ"ע, אבל הוא לא אומר שלא יעלה על הדעת שהייתה טעות. והנה הרב שמעלצער לא הביא אף לא אחד מהראשונים לעיל.

הרב שמעלצער מצטט את הגר"א שאומר שאסור לומר שח"ו טעו בעניין זה. אולם זו **בדיוק** הסיבה שהגר"א מבאר את כל הסוגיא בדרך אחרת ממהלך הראשונים. הגר"א אינו מכחיש שתוס' אכן יחסו לחז"ל טעות יסודית!

כך הרב שמעלצער התעלם לחלוטין מדעות הראשונים, ואף עיוות את הצגת דברי הגר"א. אך אנוס הוא לעשות כן, שכן הללו סותרים את מה שהוא מתעקש לחייב את כולנו להאמין ש"כל אות ותיבה שבדבריהם ז"ל הוא מסיני".

מהלך השמש בלילה

אחד המקורות עיקריים לכך שחז"ל עשויים לשגות בענייני מדע הוא סוגיית הגמרא העוסקת במחלוקות הנוגעות לגרמי השמים:

תנו רבנן, חכמי ישראל אומרים, גלגל קבוע ומזלות חוזרין, וחכמי אומות העולם אומרים, גלגל חוזר ומזלות קבועין. אמר רבי תשובה

לדבריהם, מעולם לא מצינו עגלה בדרום ועקרב בצפון. מתקיף לה רב אחא בר יעקב, ודילמא כבוצינא דריחיא, אי נמי כצינורא דדשא. חכמי ישראל אומרים, ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע, וחכמי אומות העולם אומרים, ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למטה מן הקרקע. אמר רבי ונראין דבריהן מדברינו, שביום מעינות צונגין ובלילה רותחין. (פסחים צד ע"ב)

על פניו נראה כי בסוגיה זו רבי מודה שחכמי ישראל טעו באמונתם שהחמה מהלכת למעלה מן הרקיע בלילה. (יש גירסאות בראשונים שהודאת רבי נוגעת למחלוקת הראשונה אודות הגלגל והמזלות). אך האם זו המשמעות האמיתית של הגמרא? אליבא דהרמב"ם - כן:

" וכבר ידעת שהכריעו השקפת חכמי אומות העולם על השקפתם בעניינים הללו של התכונה, והוא אומרם בפירושו: 'ונצחו חכמי אומות העולם'. וזה נכון, כי הדברים העיוניים לא דיבר בהם כל מי שדיבר אלא כפי שהביאו אליו העיון, ולפיכך צריך לסבור מה שנתקיימה ההוכחה עליו." (מורה נבוכים ח"ב פ"ח)

כ"כ רבינו אברהם בן הרמב"ם הן ב"מאמר על האגדות" והן ב"מלחמות השם". וכ"כ תוס' רי"ד:

" וכדבריי מצאתי שתירץ גם ר"ת בספר הישר (סי' קפא). אלא שהוא תירץ כפי חכמי ישראל שאומרים כי החמה הולכת בלילה אחר הכיפה למעלה מן הרקיע, ואני תירצתי כפי חכמי אומות העולם שאומרים שהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ, והוא העיקר, כדאמרינן התם בפרק מי שהיה טמא (פסחים צד, ב). " (תוספות רי"ד, שבת לד):

שפתי רבי אליהו מזרחי ברור מללו שהמחלוקת היתה מחלוקת מדעית והוכרעה לטובת חכמי האומות (הדברים נאמרו בהקשר של ההיתר ללמד מדע לגוים):

" ובפסחים פרק מי שהיה טמא "תנו רבנן חכמי אומות העולם אומרים גלגל חוזר וכוכב קבוע וחכמי ישראל אומרים גלגל קבוע וכוכב חוזר ואמר רבי נראין דבריהם" משמע שהיו מתוכחים ביניהם והיו מביאין ראיות כל אחד משתי הכתות לקיים דבריהם, ואלו היה אסור בדבר היאך יכולים להודיע להם ראיותיהם להתוכח עמהם עד

שהכריע בזה רבינו הקדוש ואמר נראין דבריהם." (שו"ת ר' אליהו מזרחי סימן נז)

רבי יצחק עראמה כתב בפירושו שהויכוח היה מדעי והחכמים טעו בו בשל הזמן המועט שהקדישו ללימודי אסטרונומיה:

"...שאם יתנועעו גופי הכוכבים ממקומותיהם, כמו שחשבו חכמי ישראל האומרים (פסחים צד:): מזל חוזר וגלגל קבוע, כבר ישוער מהם שהם רצים ושבים מדעתם ורצונם, ותוכל לטעות בהם שעושים מעצמם. אבל מאחר שהם אינם רק כמסמרות נטועים בגלגלי הקפותיהם הנושאים אותם, שאותם הגלגלי גם הם נושאים בגלגל הגדול הנושא של כל אחד מהם... כי הא דתנו רבנן חכמי ישראל אומרים מזלות חוזרים וגלגל קבוע וחכמי האומות אומרים גלגל חוזר ומזלות קבועים נצחו חכמי אומות בעולם, והודו להם **חכמים** כדאיתא במסכת (פסחים שם), **כי הענין הזה** רצוני מהיות הכוכבים גופים נחים בלתי מתנועעים מעצמם ולא נעתקים ממקומם אשר מזה נתבא' מיעוט יכלת' ושכל מה שעשו לא עשו אלא מדעתו כמו שאמרנו **נתבאר אמתתו ראשונה לחכמי הגוים** ולמלכיהם מצד עוצם השתדלותם בעניני פרטי המלאכה ההיא אשר כוונו אליה לעבוד עבודתה ולשמור משמרתה כמו שנתפרסם מעבודתם הנכריות אשר אסרה אותם התורה תכלית האיסור **מה שלא הוצרך כל זה לחכמי ישראל** רק לדעת מה שכוון מהמלאכה ההיא לחכמת העבור ולחשבון תקופות ומולדות כתורה וכמצוה כמו שיבא. והנותר מהם היה להם לזרה ולאבוד זמן בעניינים חצוניים שלא הותר להם להתעסק בהם..." (עקידת יצחק, פרשת בא אל פרעה, שער שבעה ושלישים)

מהר"ם אלשקר⁸ מציין שדעת רוב הפוסקים היא לקבל את דברי חכמי אומות העולם:

"וידוע הוא ומשכל ראשון **דדברים אלו אין להם שום מציאות כי אם לדעת חכמי ישראל** שסוברים גלגל קבוע ומזלות חוזרין ושהשמש מהלכת בלילה אחרי הכפה דע"כ צריכה ללכת כל עובי

⁸ יש לציין כי הרב שמעלצער בעמ' צ"ה מביא את דברי מהר"ם אלשקר שדורו בפני הראשונים כקוף לפני אדם כתמיכה לכך שחז"ל אמרו כל דבריהם ברוח הקודש ולא תיפול בהם השגיאה. אלא שד' המהר"ם אלשקר בסוגיין דהכא יעידו שאין זו דעתו כלל.

הרקיע נוכח חלונה כדי לעלות למעלה על גבי הכפה כדאמרן. והעולה מדבריו של ר"ת ז"ל דשעור ג' מילין ורביע אחר שלא תראה החמה על הארץ כלו מן היום לכל דבר שהרי אין בין השמשו' מתחיל עד שקיעה שניה דהיינו סוף השקיעה וכדבעי' נמי למימר קמן. **אמנם שאר המפרשים ז"ל והמחברים ז"ל והרמב"ם ז"ל בפרק ח' מהחלק השני מהמורה והגאונים ז"ל סוברי' כחכמי אומות העולם** דגלגל חוזר ומזלות קבועים ושהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ ובכי האי גונא אין צורך להליכת עובי הרקיע ולא לנגד החלון כי הגלגל הוא ששוקע בה תחת האופק ואין שם כי אם שקיעה אחת..." (שו"ת מהר"ם אלשקר סימן צו)

ופן תאמר שפירוש כגון זה על הגמרא ניתן רק ע"י אותם מפרשים שקדמו לגילוי הקבלה, עלינו להזכיר שורה של גדולי תורה מהדורות האחרונים שדבקו בפירוש זה. מהר"י בכרך (בעל החוות יאיר) כותב שחכמי ישראל טעו במציאות:

" ומצד הפלגת רוממותו והעלמו וקדושתו פגם הטועה גדול מהחוקר בחכמת התכונה גם מצד שאין בנמצא כולי האי סתירת מאמרים בחכם אחר מיני' וביה אף שבשאר דברים **הצד שוה בהם שהוא טעות במציאות** ומעט מזעיר מוסכם מכל שלא יהיה בו מחלוקת וכארז"ל שנחלקו ח"י עם חכמי א"ה בגלגל קבוע וכו' ועי' במ"נ ח"ב ספ"ה ופ"ט ונחלקו התנאים במהלך החמה בלילה אם למעלה מכיפת הרקיע או למטה מהארץ..." (שו"ת חוות יאיר סימן ר"י)

מהר"ם שיק מדגיש את העובדה שעמדת חכמי ישראל בזה לא נתקבלה בסיני (בניגוד גמור לרב שמעלצער!) והייתה זו השערה שהוכחה מדעית כשגויה:

" מה שהעיר על דברי התוס' בברכות דף ב' ע"ב בד"ה דלמא וברש"י בפסחים דף צ"ג ע"ב ד"ה מעלות השחר ועוד בכמה דוכתי כ' דהחמה נכנסת בעובי הרקיע וזה נגד הסכמת גמרא בפסחים דף צ"ד ע"ב שאמר רבי נראין דבריהם מדברינו שהחמה נכנס בלילה תחת הקרקע והיכא דאמרינן נראין כ' התוס' בעירובין דף מ"ו ע"ב ד"ה ר"א וכו' שמורין כן וכ"כ הרא"ש בפ' כל שעה והטור וב"י באו"ח סי' תנ"ה בשם ר"א ממיץ דהחמה מהלכת תחת הארץ בלילה ולכך אין לשין אלא במים שלנו. ויותר תימה על נוסח הלשון שתיקנו בזמירות לשבת

"הפותה בכל יום דלתות שערי מזרח ובוקע חלוני רקיע מוציא חמה ממקומה ולבנה ממכון שבתה ומאיר לעולם כולו" דמשמע כמ"ד דנכנס בעובי ברקיע עכ"ל. והנה לפי הנראה לי **הדברים דלא קבלו חכז"ל מהלממ"ס אלא שאמרו כן לפי סברתן, ובדבר שאינו מקובל ואין לו שורש בתורתנו אלא עפ"י החקירה והנסיון קשה להכריע**. וכמה פעמים הכריעו חכמים עפ"י השכל שהדבר הוא כך והדור הבאים אחריהם השכילו יותר בדבר זה וחלקו על הדיעה הראשונה וכל דבר שמסכימים עליו עפ"י הנסיון א"א להחליט הדבר אלא עפ"י הרוב וכן הוא בהא דאמר רבי שנראין דברי חכמי אומות העולם אבל לא הכריע בהחלט כי בדבר כזה שמביאין רק ראיות א"א להחליט לגמרי ובאמת בהרמב"ם בספר המורה הגירסא שחכמי ישראל חזרו מדבריהם ועכ"פ לפי הגירסא שלנו לא אמר רבי אלא נראין. ואין זה ענין למ"ש התוס' שם בעירובין דנראין היינו הסכמה דזה שייך רק בדיני תורה שאנו מחוייבין לעשות כפי שנראה ואין לדיין אלא מה שענינו ראות והקב"ה מסכים על ידו משא"כ בדברים שהם בחקירת הטבע... ובגוף הדבר כבר הקשה על הנוסח הנ"ל בספר הברית מאמר ד' שני המאורות פרק כ' וביאר שדרך המשורר לינקוט מליצה לפי המדומה לבני אדם עיי"ש. ועכ"פ בש"ס שלנו אינו מוכרע לא לכאן ולא לכאן וצריכין אנו לחוש אם יש נפ"מ לדינא לחומר היוצא מב' הסברות ולכך לענין מים שלנו חששו לדיעה ההוא ורש"י ותוס' נקטו בלשונם הדבר לפי דעת חכמי ישראל שהיו אז ואע"ג **שעתה הסכימו המחקרים וגם נראה כן בעין ובניסיון שהחמה נכנסת בלילה מתחת לארץ מ"מ נקטו בזמירות הנ"ל לפי המדומה...**" (שאלות ותשובות מהר"ם שיק, אבן העזר, תשובה ז)

חכם יוסף חיים "הבן איש חי" אף הוא בניגוד לעמדתו התקיפה של הרב שמעלצער שכל המובא בגמרא הוא אמת למעלה מטעם ודעת הנתונה מסיני, מסביר שדעת חכמי ישראל הייתה סברא מדעית שהופרכה ע"י המדע המודרני⁹:

" דע כי מ"ש ר"א ור"י כאן בענין מהלך החמה אמרו זה לפי השערת **השכל מה שנראה להם בחכמת התכונה**, ולא החליטו דברים אלו

⁹ עי' בספר "בן יהוידע" שקדם לספר "בניהו", שם דעתו כי חז"ל במח' זו התיחסו למציאות רוחנית. וממש"כ כאן נראה שחזר בו מהיא.

לאמת אותם אלא כל אחד כפי שנראה לו על פי כללים דחכמת התכונה שבידו, אבל לא אמרו דברים אלו בקבלה מרבותם, ולכן עתה בזמן הזה שנתפשטו הכללים של חכמת התכונה ונתחכמו לעשות כלים של ראייה בכוכבים ומזלות ובכדור הארץ ובמעלות השמש, המה ראו וידעו כמה דברים שנראה להחליט אותם אליבא דאמת והסכמת הכל, שהחמה הולכת בלילה למטה מכדור הארץ בעבר השני של הכדור... ואם חכמי ישראל אמרו דבר זה מן הקבלה שבידם, איך אומר נראין דברי אוה"ע מדברינו, וגם איך עושה הוכחה מסברא דמעיינות רותחים לדחות דברי קבלה ח"ו, אלא ודאי חכמי ישראל לא החליטו דברים אלו לאמת אלא אמרו שהשערת השכל כן נראה לומר על פי חכמת התכונה שהיתה בזמנם, ולא אמרו אלא בדרך אפשר." (ספר בניהו להרב בן איש חי, בבא בתרא כה ב)

דעות כיוצא באלו אפשר למצוא לרוב, לא הבאתי אלא את המעט מן החכמים המפורסמים יותר בהתבטאויות המפורשות יותר. ההסכמה הגורפת של הראשונים והאחרונים היא לפרש סוגיה זו כפשוטה, שרבי מודה על ששגיאה אסטרונומית של חכמי ישראל תוקנה ע"י חכמי אוה"ע.

ברם בהביאו סוגיה זו בפרק כ"ז (עמ' קל"ד) הפירוש היחיד שהרב שמעלצער חושף לפנינו מדברי הראשונים הוא זה של רבינו תם, שלמד שלחכמי אוה"ע היו רק טיעונים חזקים יותר אבל לאמיתו של דבר צדקו חכמי ישראל. תוך התעלמות מוחלטת מהרמב"ם, תוס' רי"ד, רבי יצחק עראמה, מהר"ם אלשקר ואחרים הוא רק מפנה במאמר מוסגר לכך שמאמר רבי אברהם בן הרמב"ם מזויף! ומדלג אל ציטוט דברי האחרונים שדרכו בשיטת ר"ת מבלי להזכיר כלל אחרונים כחוות יאיר, מהר"ם שיק, רש"ר הירש או בן איש חי.

ועוד, מה ראה הרב שמעלצער להעמיד את רבינו תם כדעה המקובלת היחידה בסוגיא זו? האם הוא באמת מאמין שהשמש חולפת למעלה מן הרקיע בלילה? בהערת שוליים הרב שמעלצער מביא מספר מקובלים שדורשים את דברי ר"ת לעניינים רוחניים. במבוא לספר (עמ' י"ב) מצהיר כי כל דברי חז"ל "דבריהם הם אמיתיים וכפשוטם ממש, אף שלפי ראות עיני בשר אינו כן". ומסביר שדבריהם מתיחסים אל הפנימיות ולא אל חיצוניות הטבע.

אמנם הרב שמעלצער משמיט רבים מרבתינו שפירשו את דברי ר"ת כפשוטו. כבר הערנו כי תוס' רי"ד ומהר"ם אלשקר הבינו כך את דברי ר"ת, והורו שדברי ר"ת נדחו. לחם משנה (הל' שבת פ"ה ה"ד) אף הוא מפרש את ר"ת כפשוטו, ומקשה מהא דבגמ' קיי"ל כחכמי אוה"ע.

ובכן, בבואו לפרש את הגמרא מתעלם הרב שמעלצער מרובא דרובא של הראשונים והאחרונים לטובת דעת יחיד בראשונים, וגם בפירוש דעה זו הוא ממשיך ומתעלם מאותם אחרונים שפירשו את אותה דעה כפשטות לשונה. שוב, אנו הרב שמעלצער לעשות זאת, היות שע"פ הגדרתו למה היא כפירה, כל אותם גדולי ישראל יהיו מורשעים באשמת צידוד בכפירה.

מגוון ציטוטים "בררניים" של דברי חכמים

ככמה חלקים נוקט הרב שמעלצער בהצגה סלקטיבית ביותר של מקורות, בהביאו רק את אותם שיישרו קו עם מטרתו האידיאולוגית. דבר זה לא יתכן בחיבור המבקש להיות המייצג הבלעדי של ההשקפה המקורית העולה מדברי הראשונים והאחרונים לדורותם.

1. מאור עינים

הרב שמעלצער מצטט את סיעתו של המהר"ל שהתנגדה לחיבורו של רבי עזריה מהאדומים "מאור עינים" ככפירה גמורה, ויוצר רושם שלא מותר מקום לספק שגיננוי של ספר "מאור עינים" הוא עובדה גמורה וחד משמעית. אלא שגם לאחר שהמהר"ל דחה את הספר מכל וכל, הוסיף "מאור עינים" להופיע דרך קבע בכתביהם של חשובי האחרונים, עפ"ר בצורה חיובית, ביניהם אפשר למצוא את המגן אברהם, החיד"א¹⁰, הכנסת הגדולה, החת"ם סופר¹¹, הנצי"ב¹², מהר"י באסאן¹³, מהר"י יעב"ץ¹⁴,

¹⁰ כסא רחמים על מסכת סופרים, פרק א' ח' (עמ' 41 במהד' ירושלים תש"ן)

¹¹ שו"ת חת"ם סופר חלק ה, השמטות קצ"ג.

¹² העמק דבר על שמות כ"ח, ל"ו. ועוד חמש פעמים נוספות על הסיפרי.

¹³ שו"ת לחמי תודה, י"ט.

מהר"א פלקלס בעל תשובה מאהבה¹⁵, היש"ר מקנדיה¹⁶, מהרי"ץ חיות¹⁷, רבי פנחס הורביץ¹⁸, רבי יחזקאל פייוויל מבית מדרשו של הגר"א¹⁹, רבי מלאכי בן יעקב הכהן²⁰, רבי יצחק למפורנטי ה"פחד יצחק"²¹, מנחת שי²², רבי אברהם דיואן²³, ורבי ישעיה פיק ברלין²⁴, ומהם אף תלמידי המהר"ל גופא כמו רבי יו"ט ליפמאן העלער²⁵, ר' יששכר בער איילנבורג²⁶ ורבי דוד גאנז בעל צמח דוד²⁷. ציטוט החרם של המהר"ל וכמה בודדים אינו מצייר אפילו מושג קלוש של המציאות ההיסטורית של היהדות.

2. סימני כשרות בדג

בעמ' קי"ב בפרק המוקדש להצגת היקף הידע המדעי של חז"ל, הרב שמעלצער מביא שתי דעות שעולה מהן כי אמרם בגמרא כל שיש לו

¹⁴ רבי יעקב עמדין מרבה להביא את דברי המאור עינים לרוב לגנאי ולעיתים לשבח. לדוגמה טובה לשבח ראה מ.מ. גולדשטיין "הגהות הרב יעב"ץ כתב יד על ספר מאור עיניים". קובץ תפארת מרדכי ג' (תש"ס), עמ' 400.

¹⁵ מלאכת הקודש ג' ב'.

¹⁶ רבי יוסף שלמה דלמדיגו. מצרף לחכמה ח' ב', נובלות חכמה קי"א א', מכתב אחר פרק כ"ב.

¹⁷ תורת הנביאים ז' ב'. מבוא התלמוד – במקומות רבים.

¹⁸ מקומות רבים ב"ספר הברית".

¹⁹ תולדות אדם. ראה מאמרו של שרגא אברמסון בסיני ע"ב (1973) עמ' 106-107.

²⁰ בעל יד מלאכי

²¹ ערך "כליות" ע"ב ב'.

²² זכריה י"ד ה.

²³ זכרון דברי ארץ – הולך תמים ופועל צדק (ליוורנו תר"י)

²⁴ מיני תרגימא ליקוטים בסוף.

²⁵ תוס' יו"ט מנחות פ"י מ"ג

²⁶ "צידה לדרך", במקומות רבים. לדוגמה: בפירושו לפרשת ויקרא על "תיקון סופרים". תודה לרב ד"ר שנייר ליימן למראה מקום זה ורבים אחרים.

²⁷ צמח דוד, כרך א': ז, י"ט. כרך ב': ט ב', י"א א'. נחמד ונעים צ'.

קשקשת יש לו סנפיר הוא הכללה גורפת. והנה השמיט את דעת רבי יהונתן אייבשיץ בכרתי (יו"ד פ"ג, ג') ורבי יעקב מקלענברג (הכתב והקבלה, ויקרא י"א ט') שדברי הגמרא אינם אלא כלל בעלמא אך אפשר שיש בו יוצא מן הכלל. היות והנ"ל הובאו בספרי "הגמל", הארנבת והשפן" אשר הרב שמעלצער דאג להחרמתו – הוא ודאי מודע לדעות הנזכרות.

3. מהו דולפין

בעמ' קי"ג באותו הפרק העוסק בעוצם ידיעת חז"ל בחכמות הטבע, הרב שמעלצער מביא דעה שהדולפין הנזכר בגמרא אשר רש"י מפרשו כדג שחציו צורת אדם וחציו צורת דג, אכן נצפה ע"י מלחים צרפתים²⁸. הרב שמעלצער שכח את דבריו המתבקשים של מוסף הערוך (הובא גם בתלמוד שוטנשטיין) שכוונת הגמרא היא פשוט ליונק הימי - דולפין.

4. כינה

בעמודים רחצ – רצט מובאים דברי ה"ר יהודה במ"ר אליעזר בריל כי הידע המדעי של חז"ל לא ניתן להפרכה לצד עניין כינים שאינם פרים ורבים – מבלי להזכיר שהמקור היחיד לעמדה זו הוא מאנציקלופדיית פחד יצחק לרבי יצחק לאמפרנטי, שחולק על עמדה זו וחש שאכן יתכן שתהיה טעות מדעית! בעוד יש שניסו לומר שר"י לאמפרנטי דחה דעתו מפני ר"י בריל, עפ"ר אין זה מובן כך, ובצדק: אחרי הביאו את דברי הרב בריל הוא חוזר ומבאר מדוע לדעתו במקרה זה עלינו לראות זאת כטעות מדעית. עכ"פ, ודאי היה לו לכה"פ להעתיק את דברי ר"י לאמפרנטי!

5. הרמב"ם ושדים

בעמודים רצ – רצא הרב שמעלצער מביא את דברי הגר"א הידועים שהרמב"ם נמשך אחר הפילוסופיה הארורה להכחיש את מציאות השדים ותופעות דומות²⁹. ודאי שלא יתכן, אפילו בחוגים של הרב שמעלצער,

²⁸ כנראה הם ראו פרת ים שגם כריסטופר קולמבוס סבר שהיא בתולת ים.

²⁹ הרב שמעלצער מבהיר שפשוט שאין כוונת הגר"א להשפיל ח"ו מעלת הרמב"ם, וסיפר כיצד העריץ הגר"א את הרמב"ם וביקש להיות עמו במחיצה אחת בג"ע. מ"מ

לבטל את הרמב"ם ככ בהינף יד. הלכך בהערות שוליים מלקט הרב שמעלצער סימוכים לכך שהרמב"ם מעולם לא הכחיש באמת את מציאותם של שדים. (למעשה, יש לכך תומכים רבים הרבה מעבר לאלה שמצטט הרב שמעלצער). בזאת מותיר הרב שמעלצער בידי הקורא שתי אפשרויות: או שהרמב"ם נטה מדרך היהדות (באופן שהרב שמעלצער יגדיר ככפירה בשגגה), או הרמב"ם לא הובן כהלכה ולא הכחיש את קיומם של שדים. הרב שמעלצער מחוייב לדעה האחרונה שכן הנקודה המרכזית בספרו היא שהכל חייבים ללא סייג לקבל אמיתת כל מילה שנכתבה בגמרא. אך מבין המקורות הרבים שהביא הרב שמעלצער ניכר העדרם של המקובל רבי שלמה גירונה ב"ר משולם דה פיירה³⁰, ר' יוסף בן שם טוב³¹, ר' יוסף שלום דלמדיגו³², ר' אביעד שר שלום באזילה³³, ר' יצחק אברבנאל³⁴, ר' יוסף ארגאס³⁵, ר' יוסף שאול נאטאנזהאן³⁶ ור' מנשה בן ישראל³⁷. הכל סבורים שהרמב"ם הכחיש השדים ורובם לא הסיקו מכך שהוא סוטה מעיקרי היהדות.

פשט ופנימיות

המסר של ספר חיים באמונתם הוא שכל יהודי מחוייב לקבל כל מילה ומילה בין בחומש בין בגמרא או במדרש כאמת. אולם הרב שמעלצער לא רק עומד על כך שכל מילה היא אמת, אלא שב וחוזר שאמת זו היא "כפי

מתברר שסיפור זה אינו אלא בדיה עממית ללא מקור מבוסס. עי' ישראל יעקב דינסטאג, 'האם התנגד הגר"א למשנתו הפילוסופית של הרמב"ם?', תלפיות, ד' (תש"ט), עמ' 254.

³⁰ ב"ידיעות המכון לחקר השירה העברית" 4 (1938) עמ' 33, 55. מקור זה והבאים אחריו נלקחו מתוך "הרמב"ם ומפרשיו" למרק שפירא.

³¹ הערותיו נדפסו בתרגומו ל"ביטול עיקרי הנוצרים" לרבי חסדאי קרשקש.

³² אילים (אמשטרדאם שפ"ח) עמ' פ"ג.

³³ אמונת חכמים ט"ו ב'.

³⁴ פ"י לדברים י"ח ט'. עמ' קע"ג.

³⁵ שומר אמונים י"א.

³⁶ שו"ת שואל ומשיב ד' פ"ז.

³⁷ נשמת חיים ג' י"ב.

פשוטו". אמנם גם הרב שמעלצער חייב להודות שודאי לא כך הם פני הדברים. סו"ס הרי רואים שהשמש נעה אל צדו השני כדור הארץ ולא למעלה מן הרקיע. ומסתמא גם לא ירצה לקבל את מציאותם הפיזית ממשית של היצורים המדהימים המתוארים באגדות רבה בר חנה כמו ראם בן יום אחד בגודל של הר תבור או צפרדע בגודל של כרך שנאכלה ע"י תנין שנאכל ע"י עורב וכו'. אך הרב שמעלצער מדלג על המכשול כשהוא מגדיר אמת כפשוטו כ"נכון לפי פשוטו בפנימיותו", כלומר מתיחס למציאות ממשית בשורשים רוחניים של עולמינו שאינם נראים לעיני בשר (ראה פרקים ס"ב, ע"ב וע"ג).

זו אכן גישתו של המהר"ל וההולכים בדרכו. אלא שהרב שמעלצער טוען שזו הגישה היחידה! אין כאן רק התעלמות, ביטול או סילוף דברי כל הגאונים הראשונים והאחרונים שאמרו שמקצת דברי חז"ל אינם תואמים את המציאות, יש כאן גם סילוף של דברי אותם ראשונים ואחרונים שלמדו את כל דברי חז"ל כפשוטם במובן הגשמי. פירושו של דבר להתעלם מן לחלוטין או לסלף את כל אותן מחלוקות שהסעירו את דורותיהם של הראשונים בדבר הפירוש הפשטני של אי אלו דברים באגדות חז"ל. המחלוקת הקשה של רבי שלמה בן אברהם מן ההר לבין רבי אברהם בן הרמב"ם אם הליתן הוא למעשה דג ענק או משל היה, הדברים החריפים של רבי משה אבולעפיה נגד הפשטנות שבפירוש של רש"י לכמה מהאגדות, המחלוקת האדירה שפרצה בעקבות פירוש הרמב"ם חלק מהמקראות ע"ד המשל - אליבא דהרב שמעלצער, כל זה לא היה ולא נברא. כל חכם המצוי במסגרת הלגיטימית של התורה אחז מאז ומתמיד שכל דבר בתורה נכון לפי פשוטו אלא שיש לו פנימיות!

למרבה הפלא, גם הרמב"ם מצוטט בפרקים אלו. בעמ' ש"מ מובאת הוראתו של הרמב"ם כי מי שיראה דבר מה עיקש באגדה ייחס זאת לקוצר דעתו הוא ולא פחיתות אצל החכמים. מ"מ פשוט שאין כוונת הרמב"ם לדברי חז"ל בענייני מדע, אשר בהם כבר נטל חירות לדחותם בפני ראיה. בעמ' שס"ב, מצוטט הרב שמעלצער את הרמב"ם על פירושו את הבריאה יש מאין כפשוטו. אלא שהרמב"ם פירש חלקים נרחבים של התורה שלא כפשוטם וכבר ספג בדיוק על כך קיתונות של רותחין מהרמב"ן, האברבנאל ורבים אחרים!

טיפול במקורות לא נוחים

בפתיחה לפרק ס', "אחשוב כי לא אבין כוונתם", מתיחס הרב שמעלצער ל"כמה דברים הנמצאים בראשונים שדבריהם ז"ל נאמרו לכאורה נגד הקבלה המחייבת לפרש הכל כפשוטו" (ההדגשה שלי). כמובן, שלא מדובר באימרות בודדות, אך בא ונראה כיצד רב שמעלצער מתמודד עם אותם מקורות לא נעימים המערערים את תוקפו של כל המסר שלו.

הרב שמעלצער מפנה אותנו לשלושה נתיבים. הראשון מפנה אותנו לפרק הקודם בו לימדנו שמאז גילוייו של האר"י ז"ל ואילך כל הדרכים הקודמות להבנת התורה נפסלו. לאחר מכן הוא מפנה אותנו לדברי ר' שמחה זיסל, הסבא מקעלם, שיש להחשיב עצמך כלא מבין את כוונתם. כדרך שלישיית מציע לפנינו את דברי החזו"א שאין לאדם לחשוב בדברים אלה כלל.

בעיות כפולות ומכופלות בכל הנ"ל. ראשית, השלילה המבזה של בית מדרש שלם של גדולי הראשונים, תור הזהב בספרד, שהפך לא רק למיושן ביחס לקבלה אלא גם כפרני. שנית, ההתעלמות שאף אחר התפשטות הקבלה היו ברי סמכא רבים – ואף מקובלים, כר' יאיר בכרך, ר' ישראל פרידמן מרוז'ין והבן איש חי – שלדידהו הגמרא מכילה שגיאות מדעיות.

באשר לדברי הרש"ז מקעלם שיש לחשוב שלא הבין כוונתם, נציין שהרש"ז מפרש שכוונתו לאותם מאמרים שיסרתו את עקרי האמונה, שודאי אינו מגדיר אותם כשיטת הרב שמעלצער. דברי הראשונים והאחרונים לגבי שגיאות מדעיות בתלמוד הם מפורשים, לא משתמעים לשתי פנים, ולעיתים קרובות נידונים בהרחבה – הם לא הניחו לנו מקום להתגדר באי הבנה.

והדרך האחרונה, מניעת המחשבה בעניינים אלו – אני בהחלט מסכים שהעיסוק בסוגיות אלו נושא עמו סכנה. אבל לא יתכן שספר המבקש להיות חיבור תורני המשקף את עמדת חכמינו לדורותם, ומגדיר את גבולות ההשקפה האותנטית והלגיטימית, ישתמש בטיעון כזה כתירוץ להתעלמות או עיוות אותן עמדות.

סיכום

האמת ההיסטורית היא שהיו כמה גישות לאימרות שונות של חז"ל ששכלל הנראה אינן נכונות מבחינה מדעית. יש שעמדו על כך שאעפ"כ כל דבריהם אמת כפשטם ברובד הגשמי (עם היות להם גם נמשל רוחני). יש שפירשו אותם ע"ד משל. רבים קבעו בפשטות שאימרות אלו אינן נכונות. המהר"ל חידש שיטה שהדברים נכונים בפשוטם אבל ברובד פנימי. בא הרב שמעלצער והניע את אמות הסיפים בקביעתו שהגישה האחרונה היא והיא לבדה מותרת – ולא זו בלבד אלא שהיא היחידה שהיתה קיימת לאורך ההיסטוריה היהודית!

הרעיון המרכזי ב"חיים באמונתם" החוזר שוב ושוב הוא החיוב לקבל אמיתת כל מילה מדברי חז"ל, בהלכה, באגדה או מדע, ושמבחינה היסטורית גישה חמורה זו היא המסורה האחת והיחידה. למרות ש"חיים באמונתם" מכיל ציטוטים מדברי המהר"ל והרמח"ל לאינן מספר, אין למעשה מובאות מהגאונים ואיזכורים מועטים מהראשונים. מקורות מכריעים מגדולי ישראל הידועים ביותר הסותרים את נקודת המבט של הרב שמעלצער זוכות להתעלמות או לציטוט סלקטיבי באופן המונע את הבנתם. ביזוי רוב גדולי הראשונים והאחרונים, ע"י סיווג השקפותיהם ככפירה, מחריד כל לב.

בהקדמה, בעמ' י"ז הרב שמעלצער טוען "שספר זה אינו אלא העתקת הדברים שהם בכלל המסורה". דבר זה לא נכון משני היבטים. ראשית, הוא מוסיף תוספות רבות מדיליה או בהערות עריכה על המקורות המובאים. שנית, מה שנעשה ביד גסה בחיבור זה הוא שבמקום לספק לקורא מקורות המייצגים את המסורה, הוא בוחר לברור לו אך מעט מתוך המון המקורות שאינם תואמים את גישתו, לסרסם, לעוותם ולערוך בהם מניפולציות כאלו ואחרות.

אם גדר המסורה הוא רק ההשקפה המקובלת בעולם הישיבות החרדי כיום בסוגיות אלו, יתכן שניתן לטעון שספר זה מיצגה נאמנה. אבל אם המסורה מוגדרת כמכלול הדעות של הגאונים, הראשונים והאחרונים לאורך הדורות – כפי שהספר מתימר ליצג – אז הספר אינו הצגת המסורה אלא סילוף גס שלה. העובדה שספר זה זכה להסכמות מזהירות

מרבנים ידועים המתארים אותו כעוסק ב"עיקר באמונה" "...כמעט מכל היבט אפשרי" ועומדים בתוקף על כך שאין עוד דרך מסורה, היא דבר מטריד ביותר.

לקריאה נוספת:

- מאמרו החשוב של הרב חיים אייזן "באר הגולה למהר"ל והמהפכה שלו בלימוד האגדה – בהקשר שלהם במושגים שלו" המציג בהרחבה את החדשנות מרחיקת הלכת שבתורת המהר"ל על פני המשך נורמטיבי של קודמיו. ניתן להשיג את המאמר כאן:
www.hakirah.org/Volume%204.htm. המאמר באנגלית.
- רשימה מקפת של ראשונים ואחרונים שסברו כי הז"ל שגו בענייני מדע נמצאת כאן: www.TorahAndScience.blogspot.com.
- אוסף מקיף של מסמכים הנוגעים לחרם על ספריי בכללם דברים הנוגעים להגר"מ שפירא שליט"א, נמצא כאן:
www.ZooTorah.com/controversy
- ניתן להוריד המאמר הזה, וגם במקורו האנגלי, בכתובת זו:
www.ZooTorah.com/controversy/chaim.html